

Ю.А. Шеремета
(м. Київ)

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ ТА ІДЕЯ “УКРАЇНИ”: РЕКОНСТРУКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО І ПОЛІТИЧНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ

Історія української суспільної думки не буде повною без концептуального осмислення політичних ідей та ідеалів, які сповідував відомий історик, сходовнавець, громадський діяч А.Кримський. Відтворення політичного світогляду вченого є важливою, з огляду повноцінного розуміння тенденцій історичного розвитку України на початку ХХ ст., виявлення альтернативних концепцій щодо майбутніх перспектив у державотворчому контексті. А.Кримський належить до когорти вітчизняних діячів і науковців, внесок котрого у формування національної свідомості нашого народу ще варто в повному обсязі повернути Україні, переосмислити й переоцінити у межах новітніх методологічних позицій, дослідницьких пріоритетів.

Актуальність вивчення інтелектуальної спадщини А.Кримського пов'язаних з його внеском в історію української наукової думки і можливістю інтерпретувати сучасні тенденції державного будівництва, згідно з політичними ідеями.

Історіографічний дискурс означеного питання характеризується відсутністю спеціального дослідження присвяченого політичній концепції А.Кримського.

В українській історичній науці є лише декілька ґрунтовних праць, у яких висвітлюється життя і діяльність вченого. У радянській історіографії історичні погляди академіка А.Кримського висвітлено лише у монографії Гурницького К.І., в котрій в першу чергу акцент зроблено на його наукову роботу та спадщину¹.

У сучасній вітчизняній історіографії виділлемо студію Матвєєвої Л.В. і Циганкової Е.Г. “А.Ю.Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування”². У монографії С.Павличко він постає не лише як академічний учений, просто людина, письменник, а також як політичний мислитель, котрого хвилювали питання розвитку України в світовому контексті³.

Системне вивчення інтелектуальної спадщини А.Кримського дає змогу розглядати нині чітко окреслені його політичні погляди. Підхід до осмислення політичних процесів реалізовувався у вченого через сформовану в нього цілком визначену систему ціннісних орієнтацій. До політичних цінностей слід віднести ідею соборності й вимогу об'єднання західноукраїнських та наддніпрянських земель. На цій основі розвиток і еволюція його політичного світогляду відбувалися через ідею “України”, яка єднала його внутрішні переконання.

Остання на початку ХХ ст. була найбільш чітким та зрозумілим критерієм визначення рівня національної й політичної самоідентифікації. Її появу було пов'язано з комплексними процесами у середовищі інтелігенції, зародженням вітчизняної економічної еліти, інституціоналізацією політичних партій та організацій, виникненням ідеї соборності та розвитком федералістської концепції. До визначних представників вітчизняної інтелектуальної еліти, котра виробила власну ідею “України” зі специфічними особливостями, але не зраджуючи головним тенденціям її еволюції, належав А.Кримський.

В своїй науковій і творчій спадщині він піднімав ряд актуальних питань свого часу, в першу чергу проявив себе не лише як академічний учений, й як вдумливий

політолог та глибокий мислитель. А.Кримський активно займався розробкою питання історичних перспектив України, хоча біологічно й інтелектуально він був людиною “подвійної” свідомості. Недаремно М.Грушевський стверджував, що особливістю XIX – початку XX ст. була двоїстість культурної приналежності української інтелегінції⁴. Зрозуміло, що звернення А.Кримського до історичної науки, орієнталістики було пов’язано з моментами самореалізації, самопрезентації та самоутвердження. Вчений не бажав брати активну участь у визвольному русі початку XX ст. Він більшою мірою позиціонував себе як інтелектуальний лідер, намагався стояти над подіями, демонструючи їх учасникам свою підтримку, але відмовляючись порушувати “існуючий порядок речей”, продукуючи легітимні й нерадикальні ідеї.

Реконструкція формування та еволюції політичного світогляду є складною проблемою історичного дискурсу. Постать А.Кримського дозволяє розкрити процес становлення інтелігента початку XX ст., виробити історичну модель “українця” модерного часу, зрозуміти суперечності й напрямки його світобачення. Період поширення ідеї “України” в суспільстві є процес певного часового відліку, коли соціальні потреби і вимоги населення доповнюються національними. Для А.Кримського усвідомлення “України” почалося саме з ідеологічного протистояння у національно-визвольному русі.

В студентські роки вчений був членом “Української громадки”, встановив зв’язки з галицькими видавництвами, друкуючи у них велику кількість наукових, публіцистичних творів, статей, віршів та прози. Молодий А.Кримський вів активне листування з І.Франком, М.Павликом, О.Барвінським, Б.Грінченком.

Звернення його до політичних й ідеологічних проблем життя українського суспільства відбулося на початку 1890-х років. А.Кримський дав оцінку результативності функціонування провідних галицьких політичних об’єднань. У листі до В.Левицького редактора народовського журналу “Зоря” вчений висловив своє ставлення до стосунків між політичними течіями в Галичині. Він відкрито стверджував, що має підстави не лише критикувати радикалів, і водночас був глибоко переконаний, що спільна робота з драгоманивцями для “націоналів” можлива та корисна⁵. А.Кримський вважав, що галицьким силам потрібно “обопільної терпимости” в ідеологічних розбіжностях⁶. Політичний рух Галичини другої половини XIX – початку XX ст. вчений характеризував як “розколотий рішучо на дві частини: одна староруська, до котрої належала і фракція москальофільська, а друга – народовська, українофільська”⁷.

В основі політичного самоусвідомлення А.Кримського лежало його особисте ставлення до української мови, що яскраво підтверджує його листування з відомим громадським діячем, письменником Б.Грінченком⁸. Саме завдяки впевненості у існуванні цієї мови вчений прийшов до ряду політичних ідей. Недаремно він стверджував висновку, що національний інтелігент, який не мислить українською мовою, “де-факто є росіянин, дарма що в його жилах пливе українська кров”⁹. Ідея “України” й мови у Кримського взаємодоповнювалися та постійно перепліталися: “Кожнісіньку вільну од “офіційних” занять частину я присвячував “Україні”. Перша ознака національності є мова – я єю найперше й заклопотався, пильно читав усякі книжки, особливу увагу звертав на етнографічні матеріали, перечитував усякі філологічні праці...”¹⁰. Вчений навіть замислювався, чи не зробити україністику головною в своїй науковій творчості. У цьому плані 1907 р. він видрукував “Українську граматику”.

Найбільш серйозний вплив на становлення політичного світогляду молодого

А.Кримського справила творчість М.Драгоманова, особливо його праця “Чудацькі думки про українську національну справу”, котра “розбурхала його патріотизм”. В цій останній учений знайшов багато відповідей на питання щодо існування української нації та її перспектив. Під її впливом А.Кримський написав: “Тепер я ніколи не зверну з української стежки; чужинець зроду, я вже вічно буду українцем. Я дуже виразно бачу свою святую ідею, і хоч би геть усі її люде поклоняються їй таки ж, зрадили її або перекрутили, я вже не зважатиму на їх і розумітиму українську ідею, як розумію тепер”¹¹.

До свого політичного самоусвідомлення А.Кримський прийшов через напружену наукову роботу. Його ідейні переконання базувалися на етнографічних, мовних відмінностях українського народу, вони не мали ґрунту в тогочасних політичних концепціях й ідеологіях європейського чи російського гатунку. Це був самостійний витвір національно свідомого інтелігента початку ХХ ст., А.Кримському не потрібне було підтвердження існування України у різних політичних дискусіях. Він отримав переконання в її самобутності шляхом власного історичного пізнання і наукових пошуків. Цим пояснюється інфантильне ставлення вченого до українських політичних партій та організацій, національно-визвольного руху. А.Кримський бажав боротися за Україну по-своєму. Цим шляхом мала стати тотальна усвідомленість українським суспільством своєї приналежності до самостійної нації.

Тому розробка вченим власного проекту “націоналізму українства” стала законною. Ідея “України” у нього трансформувалася в ідею “нації” й “націоналізму”, сенс котрих складає вся сукупність політичних українців¹². Бачачи відсутність в українського народу раціональної установки на побудову державності, вчений стверджував, що традиції історичного минулого не можуть слугувати єдиною підставою для творення модерної нації. Остання повинна усвідомлювати значення свого історичного досвіду, поважати події та традиції минулого, однак творити себе має на нових та сучасних засадах: “Звичайно ми маємо традиції. Ми говоримо про зв’язок різних періодів природної еволюції, пережитих Україною, і про те, що передано нам з теорії й практики минулих формацій. І ми прагнемо скористатися природною еволюцією цілком доцільно й узгодити сучасну її стадію з нашими політико-соціальними та економічними ідеалами.”¹³. Актуальним методом є твердження А.Кримського про необхідність формування єдиної національної еліти, без гегемонії західноукраїнської інтелігенції й духовенства¹⁴.

Практика та історичний досвід дали виклик українському суспільству, адекватною відповіддю на який буде творення власної державності на основі здорового націоналізму. Націоналізм А.Кримського – це об’єднавча ідея, котра консолідує суспільство не лише на національній, а й економічній, соціальній, і культурній основі. “Націоналізм наш – пробудження свідомості, – стверджував учений – вільної думки й вільної самостійної критики... націоналізм український це право українського народу на свою землю, облиту його потом і кров’ю, право на роботу, яка дає можливість не жити надголодь, право на власне самовизначення. Все, що прагне здійснити ці цілі, приведе український народ до кращого становища, до вигідніших умов, не знищуючи його національних, політичних і людських прав”¹⁵. Інтелектуально він оформив оригінальну політичну концепцію, в основі котрої етнографічні мовні та територіально-географічні акценти, що складають методологічний дискурс вченого. А.Кримському не потрібні пошуки пояснення своїх ідей та думок, їх обґрунтування в інших політичних концепціях й ідеологіях. Для нього головна ідеологія України – сама Україна. На превеликий жаль, у політичні

ідеї та переконання вчений не проніс через все життя. Зрозуміло, що А.Кримський був “сином свого часу”, намагаючись реалізуватися у тих межах, котрі задає йому суспільство. Вчений не міг перевершити себе і стати політичним діячем, однак нині він повертається в Україну як політичний мислитель.

Отже, реконструкція національного й політичного самоусвідомлення А.Кримського дозволила зробити наступні висновки: формування світоглядних засад ученого переконує в тому, що він являв собою інтелігента “подвійної свідомості”. Наукова зацікавленість “Україною” була пов’язана з потребою у само-реалізації. Ідея останньої лежала в основі національного самоусвідомлення А.Кримського, концепт української мови формував політичний світогляд ученого, вдалося простежити еволюцію ідеї “України” в ідею “нації”, яка обумовлювалася не політичними переконаннями, а науковими позиціями А.Кримського.

¹ Гурницький К.І. Кримський як історик. – К., 1971. – 182 с.

² Матвеева Л.В., Циганкова Е.Г. А.Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування. – К., 1997. – 187 с.

³ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатагела Кримського. – К., 2001. – 328 с.

⁴ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? // Великий українець: Матеріали з життя і діяльності М. С. Грушевського. – К., 1992. – С.64.

⁵ Лист А. Кримського до В. Левицького від 2 (14) жовтня 1891р. // Епістолярна спадщина Агатагела Кримського (1890–1917рр.). – Т. 1. – К., 2005. – С.51–52.

⁶ Там само.

⁷ Інститут рукописів Національної наукової бібліотеки України імені В. Вернадського. – Ф. 1. – Л. 22407. – Арк. 10.

⁸ Лист А. Кримського до Б. Грінченка від 20 березня 1892р. // Епістолярна спадщина Агатагела Кримського (1890–1917рр.). – Т. 1. – К., 2005. – С.65–66.

⁹ Лист А. Кримського до Б. Грінченка від 4 жовтня 1892 С.125–126.

¹⁰ Лист А. Кримського до Б. Грінченка від 30 червня 1892р. – С.88.

¹¹ Лист А. Кримського до Б. Грінченка від 20 липня 1892р. – С.104–105.

¹² Крымский А. Что такое современное украинство? Научное исследование. Нач. XX в. IP НБУВ. – Ф. 36. – Спр. 660. – Арк. 14–15.

¹³ Там само. – Арк.45–46.

¹⁴ Гурницький К.І. Вказана праця. – С.163.

¹⁵ Крымский А. – Арк. 47.